

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ, ВЧИНЕНОГО З ДВОМА ФОРМАМИ ВИНИ

CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF THE OFFENSE COMMITTED WITH TWO FORMS OF GUILT

Доманова Т.Ю.,

здобувач

Київського університету права
Національної академії наук України

В статті досліджуються питання, пов'язані зі з'ясуванням сутності злочинів, при вчиненні яких можуть поєднуватись різні форми вини: умисел щодо діяння, необережність щодо наслідків. Зокрема, досліджено наукові підходи до визначення причин, які зумовили появу відповідних теоретичних положень, а також їх подальшого закріплення у законодавстві. У межах статті здійснено критичний аналіз існуючих у кримінально-правовій науці підходів до визначення терміну «злочини з подвійною формою вини» та ознак, які це поняття складають.

Ключові слова: вина, подвійна форма вини, умисел, необережність, змішана вина.

В статье исследуются вопросы, связанные с выяснением сущности преступлений, при совершении которых могут сочетаться разные формы вины: умысел к деянию, неосторожность к последствиям. В частности, исследованы научные подходы к определению причин, которые обусловили появление соответствующих теоретических положений, а также их дальнейшего закрепления в законодательстве. В рамках статьи осуществлен критический анализ существующих в уголовно-правовой науке подходов к определению термина «преступления с двойной формой вины» и признаков, которые это понятие составляют.

Ключевые слова: вина, двойная форма вины, умысел, неосторожность, смешанная вина.

The article examines issues related to clarify the nature of the crimes, the commission of which can be combined different forms of guilt: intent on the act and negligence on the consequences. In particular, article studies scientific approaches to determining the causes that led to the emergence of relevant theoretical positions and further consolidation in the legislation. Within the article the critical analysis of the existing criminal law science approaches to the definition of "crimes form a double fault" and attributes that make up this concept.

Key words: guilt, dual form of guilt, intent, negligence, mixed guilt.

Питання здійснення належної кримінально-правової оцінки дійсних внутрішніх проявів особи при вчиненні нею суспільно небезпечного діяння, а також суб'єктивного ставлення до наслідків такого діяння, має істотне значення для реалізації основоположних засад кримінального права, зокрема, в аспекті недопустимості об'єктивного ставлення у вину. Разом із тим, відповідний процес оцінки має унеможливити і уникнення кримінальної відповідальності у тих випадках, коли певні злочинні наслідки настали у зв'язку із вчиненням особою суспільно небезпечним діянням.

З огляду на те, що результати аналізу практики застосування Кримінального кодексу України дозволяють стверджувати, що в окремих випадках вина особи може бути умисною щодо діяння та необережною щодо його наслідків, з'ясування поняття та ознак злочину, вчиненого з двома формами вини, має велике теоретичне та практичне значення. Дослідженням питань, пов'язаних зі з'ясуванням змісту терміну «вина» та правової оцінки випадків поєднання різних її форм, займались ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, до числа яких можна віднести М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Р.В. Верешу, Н.О. Гуторову, В.П. Ємельянова, О.М. Костенка, А.О. Пінаєва, О.Я. Светлова, С.А. Тарарухіна, Є.В. Шевченка та інших, однак багато питань залишаються невирішеними та потребують подальшого вивчення. Як правильно зазначає

Н.О. Гуторова, у випадках, коли форма вини прямо не визначена у Кримінальному кодексі (далі – КК), не виключається можливість різного тлумачення цієї ознаки при застосуванні закону про кримінальну відповідальність. Таке становище породжує суттєві складнощі у правозастосовній діяльності та не відповідає принципам справедливості, законності й винності, а тому кримінальне законодавство в цій частині потребує вдосконалення [1, с. 236–237].

У науці кримінального права висловлюються різні позиції з правової природи аналізованої категорії злочинів, а також щодо причин її появи спочатку у доктрині, а згодом – у законодавстві про кримінальну відповідальність. Як зазначає Н.А. Нікітіна, виникнення поняття злочину з двома формами вини є результатом розвитку принципу суб'єктивного ставлення у вину, згідно з яким кримінальна відповідальність та покарання можуть призначатися лише за суспільно небезпечні діяння та їх наслідки, щодо яких встановлено вину особи [2, с. 6]. Також існує позиція, згідно з якою своєрідність відповідних злочинів полягає у тому, що законодавець об'єднує в один склад два самостійні злочини, один з яких є умисним, а інший – необережним, при цьому обидва можуть існувати самостійно, але в поєднанні один з одним утворюють якісно новий злочин зі специфічним суб'єктивним змістом [3, с. 205]. А.В. Гребенюк в обґрунтування самостійного існування подвійної форми вини на рівні з умислом та необережністю

стверджує, що діяння, які вчиняються з подвійною формою вини, мають складну структуру об'єктивної сторони: завжди мають місце віддалені суспільно небезпечні наслідки, тяжкість яких є значно вищою у порівнянні з наслідками найближчого характеру, при цьому наслідки найближчого характеру надають новий імпульс розвитку причинного зв'язку та сприяють настанню більш тяжких суспільно небезпечних наслідків [4, с. 137]. П.С. Берзін у своєму дослідженні приходиться до висновку про те, що специфічний кримінально-правовий зміст суб'єктивної сторони складу злочину може включати наявність двох різних форм вини (поєднувати дві форми) – окремо (одна із них) щодо самого вчинюваного діяння (дії чи бездіяльності) і окремо (інша) щодо суспільно небезпечних наслідків, які настали в його результаті. Проте, у теорії кримінального права та правозастосовній практиці немає єдності щодо так званої змішаної форми вини [5, с. 97].

На нашу думку, більш обґрунтованою є позиція, згідно з якою передумовою виникнення теорії подвійної форми вини є розвиток принципу суб'єктивного ставлення у винуватця. Разом із тим, відповідний принцип у теорії подвійної вини має вияв у двох аспектах: по-перше, унеможливує притягнення до кримінальної відповідальності як за умисне заподіяння шкоди, яка не була бажаною для особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння; по-друге, унеможливує ухилення від відповідальності при заподіянні шкоди, яка хоч і не охоплювалась умислом, однак при цьому особа передбачала відповідні наслідки, або не передбачала, хоча повинна була і могла їх передбачити. Вважаємо, що саме особливості суб'єктивного ставлення до діяння та наслідків, а не об'єктивного прояву відповідного діяння є пріоритетним фактором в його оцінці.

Неоднакові наукові підходи до питання про правову природу категорії злочинів, при вчиненні яких поєднується умисел щодо діяння та необережність щодо наслідків, зумовлюють відсутність і єдиного бачення щодо терміну, який має використовуватись для позначення відповідної категорії злочинів.

Так, можна виокремити такі варіанти найменування випадків поєднання різних форм вини: «змішана форма вини», «подвійна вина», «складна форма вини», «складна вина». При цьому в науці кримінального права існують позиції щодо оцінки зазначених термінів як тотожних за змістом, так і наповнення їх різним змістом. Є.В. Шевченко у цьому контексті пропонує виокремлювати три групи випадків поєднання різних форм вини, для позначення яких, на думку вченого, необхідно використовувати різні терміни: першу групу становлять одиничні ускладнені злочини, формула суб'єктивного змісту у яких може бути записана як «умисел + необережність» (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть), для позначення яких пропонується використовувати термін «подвійна форма вини»; друга група – делікти, у яких психічне ставлення винного до похідного наслідку може характеризуватись як умисною, так і необережною формою вини (доведення до

самогубства або замаху на самогубство особи, що є наслідком жорстокого з нею поводження), для позначення яких використовується термін «складна форма вини»; третя група – злочини з альтернативно викладеними похідними наслідками, які можуть наставити одночасно, за яких щодо одних наслідків психічне ставлення характеризується умисною формою вини, а щодо інших – необережною. В такому випадку пропонується використовувати термін «комбінована форма вини» [6].

Позицію щодо різниці у зазначених термінах відстоює й М.М. Дмитрук, який вважає, що між поняттями «вина з двома формами» і «змішана вина» є деяка відмінність. Зазначена відмінність, на думку вченого, пояснюється різним змістом інтелектуального і вольового елементів (ознак) до діяння і наслідків в різних складах злочинів. Вказана відмінність обумовлена особливостями виду одиничного злочину та об'єктивної сторони, які полягають в тому, що для простого одиничного злочину такого виду, як «злочин з двома обов'язковими діяннями», одне із яких (злочинних діянь) формується ознаками або складом іншого виду правопорушення, як правило, властива «змішана вина», а для складних одиничних злочинів таких видів, як «складений злочин» і «злочин з похідними наслідками» властива, як правило, «вина з двома формами» [7, с. 189].

А.О. Пінаєв також окремо виділяє подвійну та змішану форми вини: подвійна має місце в тих випадках, коли в рамках одного складу злочину одночасно містяться як всі ознаки, притаманні умисній формі вини, так і всі ознаки, притаманні необережності (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, умисне знищення або пошкодження чужого майна, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки тощо); змішана – у нормах, в яких зміст суб'єктивної сторони не відповідає ані законодавчому визначенню умислу чи необережності, ані розглянутому вище поняттю подвійної форми вини (склади із врахованою законодавцем сукупністю іншого (некримінально-правового) правопорушення, яке само по собі в конкретних ситуаціях може бути як умисним, так і необережним, та злочину, який в усіх випадках передбачає тільки необережну винуватість) [8, с. 134–136].

Разом із тим, у науці обґрунтовуються й протилежні позиції, згідно з якими концептуальної відмінності між зазначеними термінами не існує. В.М. Федитник у своїй праці формулює висновок, згідно з яким вся дискусія щодо «подвійної вини» або «змішаної вини» зводиться тільки до спору про терміни, а самі поняття є тотожними [9]. Вважаємо, що такий висновок є обґрунтованим, а результати аналізу досліджень, у яких пропонується віднайти критерії розмежування зазначених понять, не дозволяють стверджувати про існування раціональних доводів, які б могли дати підстави для висновку про змістовні відмінності між, наприклад, терміном «подвійна» чи «складна» вина та «змішана» вина.

З іншого боку, вважаємо, що має підстави для існування дискусія щодо коректності використання

тих чи інших слів для позначення аналізованого правового терміну. На думку Г.А. Кригера, форми вини при наявності прямих та похідних більш тяжких наслідків не змішуються, а встановлюються самостійно. Тому вчений зазначає, що не може бути і мови про «змішану» форму вини. Наявність причинного зв'язку між діянням, прямими і похідними наслідками дає підставу розглядати вчинене як один злочин з ускладненою об'єктивною та суб'єктивною сторонами. Таку ситуацію, характеризуючи суб'єктивну сторону, слід називати складною або, можливо, подвійною виною (а не формою вини), коли похідний наслідок, що спричиняється з необережності, інкримінується як кваліфікуюча або обтяжуюча відповідальність обставина [10, с. 5]. Ми поділяємо позицію, згідно з якою некоректно використовувати поняття «змішана вина», оскільки у випадках умисного вчинення дії чи бездіяльності та необережного ставлення до наслідків вина фактично не змішується, а лише існує два її прояви до різних факторів, які загалом характеризують злочинне діяння, а тому вважаємо, що більш коректно для позначення аналізованого терміну використовувати поняття «подвійна вина».

З'ясування підходів до визначення правової природи злочинів, при вчиненні яких поєднується умисел щодо діяння та необережність щодо наслідків, дозволяє перейти до дослідження відповідного поняття та ознак, які його складають. У навчальній літературі пропонується визначати відповідні злочини як злочини, при яких існує різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного й того самого злочину [11, с. 179].

Під злочином, вчиненим з двома формами вини, на думку Р.А. Сорочкіна, слід розуміти у цілому умисний закінчений злочин, який призвів по необережності до настання не описаних в основному складі свого злочину суспільно небезпечних наслідків, існування яких призводить до більш суворої відповідальності [12, с. 12].

У наведеному визначенні однією із ознак злочину, вчиненого з двома формами вини, є ознака того, що відповідний злочин може бути лише закінченим. Таку позицію підтримують більшість вчених-дослідників аналізованого питання. Як зазначає А.В. Куліков, попередня злочинна діяльність у злочинах з подвійною формою вини є неможливою. У злочинах із подвійною формою вини відношення винного до похідного наслідку характеризується необережністю (злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю), воно не є небажаним. Вчиняти готування або замах на злочин для заподіяння такої шкоди неможливо. Попередня злочинна діяльність, допустима в межах ряду основних злочинів, завжди буде характеризувати стадії умисного злочину, але не злочини з подвійною формою вини, де вона неможлива [13, с. 16–17].

Також необхідно звернути увагу на те, що в наведеному вище визначенні відображено таку ознаку аналізованої категорії злочинів як те, що вона існує

винятково за тієї умови, що необережна форма вини стосується наслідків, які не описані в основному складі. Цю позицію відстоюють більшість дослідників цього питання.

С.В. Бабанін, визначаючи категорії злочинів, при вчиненні яких можуть поєднуватись різні форми вини, також констатує можливість їх існування у тих випадках, коли необережне заподіяння стосується наслідків кваліфікованого складу злочину. До злочинів із цією виною, на думку вченого, слід віднести лише такі матеріальні склади:

1) в яких діяння саме по собі без спричинених наслідків є закінченим злочином. У цьому випадку психічне ставлення особи до різних об'єктивних ознак може мати кілька форм:

а) до діяння – прямий умисел, до наслідків – необережність (наприклад, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, якщо ці дії спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 278 КК);

б) до діяння – прямий умисел, до наслідків – умисел або необережність (наприклад, протидія законній господарській діяльності, що заподіяла велику шкоду чи спричинила інші тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 206 КК);

в) до діяння – прямий умисел, до наслідків – прямий або непрямий умисел (наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами, що завдало великої матеріальної шкоди – ч. 2 ст. 222 КК);

2) склади, які мають два види якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків одних і тих же дій винної особи та її різне психічне ставлення до кожного з цих наслідків (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК) [14, с. 191].

Вище було проаналізовано дві ознаки злочинів із подвійною формою вини, а саме те, що вона може мати місце лише щодо закінчених злочинів, а також лише у тих випадках, якщо необережна форма вини стосується наслідків, які не описані в основному складі.

У свою чергу, вважаємо за необхідне звернути увагу на працю О.В. Полякової, яка виокремлює шість основних ознак із подвійною формою вини, якими, на думку вченої, є такі:

1) злочин з двома формами вини характеризується наявністю двох наслідків;

2) до віддаленого (похідного) наслідку відношення особи завжди виявляється у формі необережності;

3) необережність може виявлятися як у формі легковажності, так і у формі недбалості;

4) дві форми вини характерні тільки для кваліфікованих складів;

5) кваліфікованим склад робить тільки той наслідок, відношення до якого у винної особи виявляється у формі необережності;

6) злочини з двома формами вини у цілому визнаються вчиненими умисно [15, с. 282].

Також у науці кримінального права в якості ознаки злочинів відповідної категорії пропонується

звернути увагу на те, що ці прояви можуть мати місце винятково у випадках вчинення двооб'єктних злочинів. Так, Є.В. Шевченко обґрунтовує, що в даних злочинах додатковий об'єкт завжди є обов'язковим. У диспозиціях статей, в яких сформульовано склади злочинів з похідними наслідками, вказується як один з таких об'єктів, так і декілька, кожному з них шкода може бути заподіяна одночасно. У цьому зв'язку зазначені злочини можуть бути або двооб'єктними, або поліоб'єктними [16, с. 7].

Таким чином, за результатами проведеного дослідження поняття та ознак злочинів, що вчиняються з двома формами вини, можна дійти висновку щодо дискусійності усіх методологічних складових, які характеризують цю правову категорію. Це стосується з'ясування причин появи теоретичних та практичних підстав виникнення злочинів із подвійною формою вини, використання того чи іншого терміну щодо їх позначення, формулювання визначення такого тер-

міну, а також його складових ознак. У свою чергу, на підставі проведеного аналізу, в межах цієї статті додатково обґрунтовано позицію, згідно з якою призначення існування вчення про злочин із подвійною формою вини є розвиток принципу суб'єктивного ставлення у вини. У контексті питання про використання терміну для позначення відповідної категорії злочинів доведено некоректність використання словосполучення «змішана вина». Також на підставі аналізу визначень аналізованої категорії злочинів звернуто увагу на те, що відповідне поняття має розкриватись із використанням таких конститутивних ознак, які відображають ймовірність поєднання різних форм вини винятково у закінчених злочинах, які у цілому є умисними; вони є характерними винятково для дво- або поліоб'єктних злочинів; можуть мати місце винятково в тих випадках, коли необережна форма вини стосується наслідків, віднесених до кваліфікованого складу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : [монографія] / Н.О. Гуторова. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
2. Никитина Н.А. Преступления с двумя формами вини : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.А. Никитина. – СПб, 2011. – 28 с.
3. Российское уголовное право : в 2 т. / [под ред. проф. Л.В. Иногамовой-Хегай, проф. В.С. Комиссарова, А.И. Рапова]. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – С. 205.
4. Гребенюк А.В. Вина в российском уголовном праве: дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.В. Гребенюк. – М., 2004. – 195 с.
5. Берзін П.С. Про особливості врахування наслідків як результату поведінки людини у змісті юридичної конструкції складної форми вини / П.С. Берзін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 2(88). – С. 95–102.
6. Шевченко Є.В. До питання змісту і співвідношення понять «змішана», «подвійна» і «складна форма вини» в кримінальному праві // Проблеми законності, 2011 – № 115. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу : <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-soderzhaniya-i-sootnosheniya-ponyatiy-smeshannaya-dvoynaya-i-slozhnaya-forma-viny-v-ugolovnom-prave-1>.
7. Дмитрук М.М. Деякі відмінності «змішаної вини» та «вина з двома формами» в теорії кримінального права // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (11–16 берез. 2014 р.) Івано-Франківськ, 2014. – 341 с.
8. Пинаев А.А. Курс лекций по общей части уголовного права : в 2 кн. / А.А. Пинаев. – Х., 2001. – Кн. 1: О преступлениях. – 287 с.
9. Федитник В.М. Теорії складної вини в кримінальному праві / В.М. Федитник // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Вип. 32 – С. 67–73: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2006_32/index.htm.
10. Кригер Г.А. Определение формы вини / Г.А. Кригер // Советская юстиция. – 1979. – № 20. – С. 4–6.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 2005.
12. Сорочкин Р.А. Уголовная ответственность за преступления, совершенные с двумя формами вини : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р.А. Сорочкин. – М., 2008. – 22 с.
13. Куликов А.В. Двойная форма вини: понятие, виды, конструкция составов, квалификация: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.В. Куликов – Свердловск, 1990. 23 с.
14. Бабанін С.В. Змішана форма вини у кримінальному праві України / С.В. Бабанін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ., 2014, № 2. – С. 186–192.
15. Полякова О.В. Двойная форма вини и ее значение в российском уголовном праве // Наука и современность, 2010. – С. 280–284.
16. Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Є.В. Шевченко. – Х., 2001. – 200 с.